

LIMINAL SPACE OF MEMORY IN DŽEVAD KARAHASAN'S NOVEL *NOĆNO VIJEĆE* (NIGHT COUNCIL)

Alma Sarajlić

Library of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, alminmail@yahoo.com

ORCID ID: 0009-0001-1235-6106

Abstract: This paper analyzes the novel *Noćno vijeće* (*Night Council*) by the Bosnian-Herzegovinian author Dževad Karahasan through the concept of the liminal space of memory, conceived as a theoretical model in which memory does not appear as a stable archive of the past, but rather as a dynamic, heterogeneous, and epistemologically unstable space situated between historical experience, metaphysical reflection, and narrative construction. Particular focus is placed on the manner Karahasan's text produces memory as a space located in the basement of the house, where temporality, voices, and ontological layers of reality interwine. The paper approaches memory not as a fixed archive of the past, but as a dynamic and fragmented process shaped through spatial, temporal, and symbolic dislocations. Special attention is devoted to the ways in which Karahasan constructs a heterotopic and palimpsestic space in which different historical layers coexist simultaneously. The paper argues that the novel establishes liminality not only as a thematic motif, but also as a structural principle organizing narrative form and temporality. Through fragmented narration, disrupted chronology, and philosophical reflection, *Night Council* produces a space in which the boundaries between reality and imagination, dream and wakefulness, presence and absence remain continuously unstable. The paper further explores the metaphysical dimension of the novel through the concept of *barzakh*, interpreted as an intermediate realm that enables memory to function as a threshold between the visible and invisible worlds. Within this framework, liminality emerges as a transitional space, while figures are shaped as fragmented and constantly shifting phenomena. Drawing upon theories of liminality, trauma, and cultural memory, the article demonstrates how Karahasan's prose transforms the act of remembering into a complex literary and philosophical experience. The structure of the novel reveals the structure of the octagon identical to the one located in the basement of the house of the phronimos Simon Mihailović, in which imprisoned souls are confined. The spectrogenic process, in which the past is neither fully present nor definitively absent, demands interpretation. The phronimos does not regenerate the mythical; rather, he acts within a fractured world of meaning, assuming responsibility for the traces of the past and creating meanings between the historical and the spectral. The paper demonstrates that *Night Council* articulates memory as a liminal structure through which historical consciousness, metaphysical manifestation, and narrative imagination become inseparable within the textual fabric of the novel.

Keywords: liminality, *Noćno vijeće* (*Night Council*), memory, *barzakh*, metaphysics of space

LIMINALNI PROSTOR SJEĆANJA U ROMANU *NOĆNO VIJEĆE* DŽEVADA KARAHASANA

Alma Sarajlić

Biblioteka Sarajeva, Bosna i Hercegovina, alminmail@yahoo.com

ORCID ID: 0009-0001-1235-6106

Sažetak: Ovaj rad analizira roman *Noćno vijeće* bosanskohercegovačkog autora Dževada Karahasana kroz koncept liminalnog prostora sjećanja, osmišljenog kao teorijski model u kojem se sjećanje ne pojavljuje kao stabilna arhiva prošlosti, nego kao dinamičan, heterogen i epistemološki nestabilan prostor između historijskog iskustva, metafizičke refleksije i narativne konstrukcije. Poseban fokus stavljen je na način na koji Karahasanov tekst proizvodi sjećanje kao prostor smješten u podrumu kuće, u kojem se prepliću temporalnost, glasovi i ontološki slojevi stvarnosti. Rad pristupa sjećanju ne kao fiksiranoj arhivi prošlosti, već kao dinamičnom i fragmentarnom procesu oblikovanom prostornim, vremenskim i simboličkim dislokacijama. Posebna pažnja posvećena je načinima na koje Karahasan konstruira heterotopijski i palimpsestni prostor u kojem različiti historijski slojevi egzistiraju istovremeno. U radu se tvrdi da roman uspostavlja liminalnost ne samo kao tematski motiv nego i kao strukturalni princip koji organizira narativnu formu i temporalnost. Kroz fragmentiranu naraciju, poremećenu hronologiju i filozofsku refleksiju, *Noćno vijeće* proizvodi prostor u kojem granice između stvarnosti i imaginacije, sna i budnosti, prisutnosti i odsutnosti ostaju kontinuirano nestabilne. Rad dalje istražuje metafizičku dimenziju romana kroz koncept *berzaha*, interpretiranog kao međuprostor koji omogućava da sjećanje funkcioniše kao prag između vidljivog i nevidljivog svijeta. U tom okviru liminalnost se pojavljuje kao prostor prijelaza, dok se figure oblikuju kao fragmentirana i stalno promjenjiva pojava. Oslanjajući se na teorije liminalnosti, traume i kulturnog pamćenja, rad pokazuje kako Karahasanova proza transformira čin sjećanja u složeno književno i filozofsko iskustvo. Struktura romana razotkriva strukturu

oktagona istovjetnu onoj koja je smještena u podrumu kuće figure phronimosa Simona Mihailovića, a u kojoj su smještene zatočene duše. Sablastogeni proces u kojem prošlost nije potpuno prisutna, ali nije ni definitivno odsutna, zahtijeva interpretaciju. Phronimos ne regenerira mitsko, nego djeluje u rascjepljenom svijetu značenja preuzimajući odgovornost za tragove prošlosti kreirajući značenja između historijskog i sablasnog. Rad pokazuje da *Noćno vijeće* artikulira sjećanje kao liminalnu strukturu kroz koju historijska svijest, metafizička pojavnost i narativna imaginacija postaju nerazdvojive u tkanju teksta romana.

Ključne riječi: liminalnost, Noćno vijeće, sjećanje, berzah, metafizika prostora

1. UVOD

U romanu *Noćno vijeće* Dževada Karahasana sjećanje ne funkcionira kao stabilna i transparentna rekonstrukcija prošlosti, niti kao arhivska struktura dostupna subjektu kroz linearnu temporalnost. Ono je uvijek već posredovano kulturnim obrascima, metafizičkim imaginarijima i historijskim slojevima koji destabiliziraju mogućnost jedinstvenog značenja i homogeno organiziranog vremena. Karahasan u svom pisanju spaja osno i spiralno poimanje vremena, zapadnoevropske teorije i istočnjačku misao, u kojima su mogući susreti nesuvremenika, što je moguće upravo zato što vrijeme u njegovim tekstovima nije isključivo linearno. U tom kontekstu, Alihodžić-Hadžialić (2026, 544) navodi da tradicionalni linearni modeli narativnog pamćenja postepeno ustupaju mjesto složenijim strukturama koje karakterišu prekidi, praznine i kontradiktornosti. Karahasan u djelu *Nedoumice* piše: „Tako je Goethe mogao razgovarati sa Hafezom Širazijem [...] To jest, mogla su razgovarati njihova djela. [...] Ali je svako djelo otvoreno prema drugim djelima, epohama i formama ponašanja, sposobno za razgovor i razmjenu s njima“ (2017, 230). Roman *Noćno vijeće* posebno radikalizira takvu koncepciju pamćenja, jer sjećanje ne tretira kao psihološku funkciju, već kao prostornu i metafizičku kategoriju, gdje figura biva uronjena u sjećanje i istovremeno ga oblikuje, krećući se kroz prostor koji funkcionira kao gusti sloj historijskih tragova, metafizičkih odjeka i sablasnih prisutnosti. Karahasanova poetika uspostavlja sjećanje kao kompleksnu epistemološku i ontološku kategoriju unutar koje prošlost ne egzistira kao zatvorena i dovršena cjelina, nego kao proces stalne reinterpretacije i simboličkog pregovaranja. **U ovakvom kontekstu, presudnim se ispostavlja stupanje u prostore prožete istorijskim slojevima i sjećanjima. Prema uvidima koje iznosi Šećerović (2023, 131), upravo kroz čin spuštanja u podzemne prostorije glavni lik uspijeva da ponovo izgradi i stabilizuje narušeni poredak u svom okruženju.** Sjećanje prostora u Karahasanovom romanu *Noćno vijeće* artikulira se kao kontinuirani prag između historijskog i mitskog, stvarnog i imaginarnog, teološkog i imanentnog. **Unutar ovog prožimanja, Bašović (2023, 97) ističe neraskidivu „povezanost estetskog i etičkog“, što je od presudne važnosti za razumijevanje lika koji kroz estetsku formu oktogona preuzima etički teret pamćenja.** Metafizika prostora onemogućava narativu dostizanje stabilne tačke značenja, usmjeravajući ga prema neprestanom kretanju kroz slojeve smisla. Prostor se konstituiše kao složena simbolička i ontološka struktura u kojoj se ukrštaju historijsko iskustvo, kulturno pamćenje i metafizička refleksija. Roman *Noćno vijeće* razvija takvu poetiku kroz narativnu organizaciju koja destabilizira granice između različitih režima stvarnosti, uspostavljajući prostor kao mjesto neprekidnog prelaza između vidljivog i nevidljivog, prisutnog i potisnutog. **U tom međuprostoru, kako sugeriše Preljević (2023, 105–106), „fantomski Drugi tretira se kao projekcijsko platno vlastitog identiteta“, čime se dodatno radikalizira liminalna pozicija subjekta u odnosu na sablasne prisutnosti.** Liminalna konfiguracija prostora proizvodi stanje ontološke neodlučnosti u kojem različiti slojevi stvarnosti egzistiraju simultano, bez mogućnosti konačne hijerarhizacije. Prostor se stoga ne pojavljuje kao neutralna pozornica događaja, nego kao aktivni medij značenja koji istovremeno čuva, deformira i reinterpreтира tragove prošlosti. Karahasanov narativni univerzum funkcionira poput palimpsesta u kojem temporalni slojevi egzistiraju u stalnom međusobnom preklapanju. Metafizika prostora u romanu dodatno destabilizira mogućnost fiksnog interpretativnog uporišta. Narativ nikada ne doseže konačnu tačku značenja, jer je organiziran kao kretanje kroz višestruke slojeve smisla koji ostaju otvoreni, fragmentarni i međusobno propusni. Upravo u toj neprestanoj oscilaciji između prisutnog i odsutnog, vidljivog i nevidljivog, roman uspostavlja liminalnost kao vlastiti strukturalni princip. Takva poetika proizvodi specifičan oblik narativne epistemologije u kojem se stvarnost uspostavlja kao proces stalnog približavanja onome što ostaje djelimično skriveno i ontološki nestabilno. U tom okviru, sjećanje se ne pojavljuje kao povratak izgubljenom vremenu, nego kao prostor susreta historijskog iskustva, metafizičke pojavnosti i narativne imaginacije. „Prostoru pripada i svijet stvari koji okružuje subjekt i pripada mu, to je njegov *entourage matériel* (materijalno okruženje), koji je stup i nosilac njegovog sopstva“ (Assmann 2005, 45). Time se pamćenje transformira iz subjektivne psihološke funkcije u autonomnu strukturu koja oblikuje iskustvo figure i određuje način percepcije svijeta. Konfiguracija prostora onemogućava linearnu organizaciju vremena, jer prošlost ne ostaje zatvorena u dovršenom historijskom horizontu, nego se neprestano vraća kroz fragmente, vizije i sablasne ostatke. Upravo zbog toga prostor u romanu poprima karakter heterotopije: on istovremeno pohranjuje različite slojeve značenja i destabilizira njihovu konačnu interpretaciju. Ovakva konfiguracija prostora, koju Czyżewski (2023, 200) definiše kao „identitetski palimpsest“, omogućava istovremeno postojanje različitih historijskih slojeva unutar narativa. Posebnu važnost unutar takve strukture ima podrum kuće, koji se pojavljuje kao metafizičko središte narativa i mjesto kondenzacije potisnutih glasova prošlosti. Njegova

oktogonalna struktura simbolički uspostavlja prostor između svjetova, pri čemu granice između života i smrti, historije i metafizike, materijalnog i sablasnog ostaju fluidne i međusobno propusne. Figura phronimosa Simona Mihailovića kreće se kroz takvu prostornu konfiguraciju ne kao subjekt koji ovladava značenjem, nego kao medij kroz koji se tragovi prošlosti iznova artikuliraju. U Aristotelovoj *Nikomahovoj etici*, phronimos djeluje unutar stabilno strukturiranog etičkog horizonta. „Čini se da je razborit onaj tko uzmaže lijepo promišljati o stvarima koje su mu dobre i probitačne, i to ne dijelom, kao što je korisno radi zdravlja ili pak radi snage, nego koje stvari pridonose dobru životu u cijelosti.“ (Aristotel 1988, 121) Karahasanova poetika time proizvodi specifičan oblik narativne epistemologije u kojoj se istina ne uspostavlja kroz racionalnu stabilizaciju značenja, nego kroz stalno kretanje između različitih ontoloških ravni. Roman ne nudi konačno razrješenje metafizičkih i historijskih napetosti, nego insistira na njihovoj trajnoj otvorenosti. Upravo u toj nemogućnosti zatvaranja značenja liminalnost postaje temeljni princip teksta, dok se sjećanje pojavljuje kao prostor u kojem historijska svijest, metafizička pojavnost i imaginativna struktura narativa postaju nerazdvojive.

2. LIMINALNI PROSTOR I FRAGMENTARNOST SJEĆANJA

Fragment kuće uspostavlja katastrofu ne samo kao historijski događaj, nego kao proces ontološkog raspada koji zahvata ukupni simbolički poredak svijeta. Prostor podruma, podzemnog svijeta, transformira se otkrivajući fantastičnu unutrašnjost koja nije samo građevinska konstrukcija, već metafora za granicu između svjetova, liminalni prostor sjećanja. Karahasan (2005, 203) prikazuje Simonovo unutrašnje iskustvo u podrumu kuće, gdje se dotadašnja tamna površina zida odjednom transformiše u osvjetljenu, beskraju dubinu. Pred njim se otvara impresivno zdanje sa četvrtastim temeljom, koje se u gornjim slojevima razvija u oktogonalni vijenac i završava grandioznom kupolom. Oblik oktagona ne pojavljuje se pritom kao marginalni ostatak izvan sistema, nego kao trag nasilno razorene cjeline čiji fragmenti nastavljaju svjedočiti o tragediji koja ga je proizvela. Funkcionira kao spektralni ostatak historije, odnosno kao materijalizirani znak raspada kulturnog i etičkog poretka. Simbolička funkcija proizlazi upravo iz činjenice da više ne pripada stabilnoj strukturi značenja, nego egzistira kao fragment razorene totalnosti. „Katastrofa koja je proizvela i izbacila ove otpatke-oblike, dolazi sa druge strane, ona je povijesni udes provale retardiranih oblika kulture u srce povijesti: truhljenje same historije njena je posljedica. A kada historija truhli, čejreči se, sakati i razara i priroda i kultura. Otpaci, što se umnožavaju i gomilaju, kao ostaci i tragovi katastrofe, [...] iznose na vidjelo, svojim žargonom otpatka, zločin nad čovjekom i njegovom poviješću, njegovom prirodom i kulturom, istinom, etikom i estetikom. Ili, drugim riječima, barbarstvo, što je ekstatičnim oblicima nasilja dovelo do truhljenja historije i pretvaranje čovjekovog svijeta u ruinu i deponiju, ne pripada prvobitnom divljaštvu koje, osim prirodne, nije znalo ni za kakvu drugu katastrofu; ono nastupa iz same kulture.“ (Musabegović 1998, 9–10) U kontekstu romana *Noćno vijeće*, ovakvo razumijevanje dijela i ostatka postaje ključno za interpretaciju liminalnog prostora sjećanja. Karahasanov narativni univerzum izgrađen je upravo od tragova raspadnutih historijskih i metafizičkih struktura koje se više ne mogu rekonstruirati kao cjelina. Prostor romana ispunjen je fragmentima prošlosti, sablasnim prisutnostima i ostacima kulturnih slojeva koji nastavljaju egzistirati nakon raspada simboličkog poretka kojem su nekada pripadali. Oktogonalna struktura nije samo motiv propasti, nego epistemološki znak historije koja više ne može biti racionalno stabilizirana. Takva poetika uspostavlja specifičan odnos između historije, prostora i značenja. Historija se više ne pojavljuje kao kontinuitet, nego kao proces dezintegracije koji proizvodi liminalni prostor naseljen žrtvama nasilno prekinutih života. Upravo zbog toga podrum, oktagon i sablasne figure u romanu ne funkcioniraju kao elementi fantastičnog dekora, nego kao materijalizirani oblici katastrofe koja je razorila mogućnost jedinstvenog značenja. Podrum je podzemlje i berzah u kojem obitavaju duše ubijenih iz godina: 1856., 1876., 1882., 1941., 1942., 1945., 1991. i 1992. godine kada su ubice iz Nevesinja, Bijelog Polja, Nikšića i Užica ubijali nevine ljude u Foči, bosanskohercegovačkom gradiću u kojem se dešava radnja romana *Noćno vijeće*. Za navedene godine u kojima su ubijani nevini ljudi gradi se po jedan geometrijski ugao, koji u konačnici čini oktagon, koji je smješten na kocki, a iznad svega se nalazi kupola. Fragmenti postaju nosioci memorije, dok liminalni prostor romana preuzima funkciju mjesta u kojem razoreni fragmenti kulture nastavljaju međusobno komunicirati izvan stabilnog temporalnog i ontološkog poretka. **Ovaj komunikacijski proces nije samo kognitivan, već duboko afektivan, jer susret sa žrtvama prošlosti, prema Ahmed (2020, 43), uključuje „različite intenzitete užitka i boli“ kroz koje nas Drugi dotiče, transformišući prostor oktagona u liminalno mjesto susreta sjećanja i sablasne prisutnosti.**

3. SABLASNE PRISUTNOSTI I HAUNTOLOŠKA STRUKTURA ROMANA

U romanu *Noćno vijeće* sablasne figure ne pojavljuju se kao elementi fantastičnog narativa u tradicionalnom smislu, nego kao ontološki tragovi nasilno prekinute historije. Njihova prisutnost destabilizira granice između života i smrti, prošlosti i sadašnjosti, stvarnog i metafizičkog, uspostavljajući hauntološku strukturu prostora u kojem nijedna temporalna ravan ne ostaje zatvorena unutar vlastite historijske određenosti. Derridino razumijevanje sablasti kao paradoksalne inkorporacije dodatno rasvjetljava hauntološku strukturu romana: “To jest tijelo (Leib)! Jer nema fantoma, nikad nema postajanja sablašću duha bez barem nekog privida tijela, u prostoru nevidljive vidljivosti, poput nestajanja prikaze. Da bi mogao postojati fantom potreban je povratak

tijelu, ali tijelu koje je apstraktnije no ikad. Sablastogeni proces odgovara, dakle, paradoksalnoj inkorporaciji. Jednom kad su ideja ili misao (Gedanke) odvojene od svog supstrata, rađa se sablast dajući im tijelo. Ne povratkom živom tijelu s kojeg su ideje ili misli otkinute, već utjelovljenjem ovih posljednjih u drugo artefaktsko tijelo, protetsko tijelo, u fantom duha, mogli bismo reći fantom fantoma...” (Derrida 2002, 160). Sablasti u Karahasanovom romanu nisu povratnici iz transcendentnog svijeta, nego manifestacije nerazriješene historijske traume koja nastavlja egzistirati unutar liminalnog prostora sjećanja. Poetika sablasnog povezana je sa specifičnim razumijevanjem vremena. Prošlost u romanu nije dovršena niti definitivno odsutna, nego opstaje kao spektralna prisutnost koja kontinuirano intervenira u sadašnjost. Time se temporalnost romana izmješta iz linearnog historijskog modela i poprima oblik simultanog postojanja različitih vremenskih slojeva. “U dihotomiji prvobitno sakralno vreme upravo je prvo obeleženo kao posebno “vreme”. Mi to teško možemo da shvatimo, jer polazimo od stvarnog, tj. prolaznog i istorijskog vremena, dok je za nas mitsko vreme, ispunjeno događajima, ali koje nema unutrašnju dužinu – “izuzetak”, izlazak van granica vremenskog toka.” (Meletinski [s.a.], 175). Sakralna temporalnost, zasnovana na principu vječnog vraćanja, omogućava Karahasanovo uspostavljanje dijaloga između figura sjećanja iz različitih historijskih epoha. Takav susret ne odvija se unutar linearno organiziranog historijskog vremena, nego unutar reaktualiziranog temporalnog horizonta koji poprma obilježja sakralnog vremena. Time roman otvara mogućnost simultanog egzistiranja različitih epoha unutar zajedničkog tekstualnog i interpretativnog prostora, u kojem granice između prošlosti i sadašnjosti ostaju ontološki propusne. Sablasne figure funkcioniraju kao nosioci potisnutog sjećanja, odnosno kao tragovi nasilja koje historija nije uspjela simbolički integrirati. Posebnu važnost unutar prostora liminalnosti ima figura phronimosa Simona Mihailovića. Njegova pozicija nije pozicija racionalnog interpretatora koji razrješava tajne prostora, nego medijatora između različitih ontoloških ravni. Simon se kreće kroz prostor romana kao figura koja istovremeno svjedoči i učestvuje u procesu artikulacije sablasnih tragova prošlosti. Upravo zbog toga njegova percepcija nikada ne doseže stabilnu interpretativnu sigurnost, nego ostaje otvorena prema neprestanoj oscilaciji između racionalnog i metafizičkog. Hauntološka dimenzija romana posebno se manifestira kroz način na koji prostor proizvodi prisutnost odsutnog. Podrum, oktagon i sablasne figure funkcioniraju kao prostori i oblici povratka onoga što historija pokušava potisnuti. Na taj način roman uspostavlja memoriju ne kao arhivsku rekonstrukciju prošlosti, nego kao trajno uznemiravanje sadašnjosti fragmentima nasilno prekinutih života. Sablasti time postaju epistemološki znakovi historije koja odbija biti dovršena i zatvorena unutar linearnog historijskog kontinuiteta.

4. BERZAH KAO METAFIZIČKI MEĐUPROSTOR

U romanu *Noćno vijeće* liminalni prostor ne funkcionira isključivo kao metafora historijske traume, nego i kao ontološki međuprostor koji uspostavlja mogućnost komunikacije između različitih ravni egzistencije. Takva prostorna konfiguracija može se interpretirati kroz koncept berzaha, koji funkcionira kao ontološki međuprostor između različitih ravni egzistencije, odnosno kao prostor razdvajanja i povezivanja života i smrti, vidljivog i nevidljivog, materijalnog i duhovnog. Simonu Mihailoviću se u prostoru podruma vlastite kuće otvara začudni svijet tišine, iza metalnih vrata gdje i glasovi utihnu. Unutar geometrijski organiziranog prostora obitavaju *figure eidolona* kojima je potrebno vratiti smiraj. U tom kontekstu, Karahasan (2005, 172–173) sugerira da različiti modaliteti ljudske egzistencije nužno zahtijevaju i postojanje disparatnih prostornih dimenzija. Autor kroz ontološku perspektivu otvara pitanja o čovjekovom boravištu u periodu rođenja, kao i o metafizičkom određivanju duše nakon biološke smrti i odvajanja od tijela. Nakon što tama ovlada prostorom, eidolon Enver dolazi Simonu. Karahasan (2005, 181) opisuje taj trenutak bilježeći kako se Enver, u trenucima potpune dominacije mraka, sasvim nečujno pomalja iz roditeljske spavaće sobe. Zatim bi zauzimao mjesto u osjenčanom dijelu stola, strpljivo iščekujući da Simon započne razgovor. Enverova kazivanja dodatno razrađuju metafizičku logiku prostora. Karahasan (2005, 173) obrazlaže da različiti oblici egzistencije s pravom impliciraju i postojanje specifičnih prostornih kategorija, tvrdeći da geometrijski oblici poput krugova i prizmi ne nastaju unutar ljudske svijesti, već posjeduju eksternu, objektivnu i spoznatljivu stvarnost. To ga vodi ka preispitivanju ontoloških lokacija na kojima obitavaju entiteti iz snova, čovjek prije svog rođenja, kao i ljudska suština nakon biološkog prestanka života. Njihovi razgovori otvaraju pitanje različitih oblika egzistencije i ontološki heterogenih prostora. Simon poima činjenicu da njegov prijatelj s kojim provodi sve više vremena nije živ. Karahasan (2005, 202) prikazuje njihov ponovni susret u podrumskom ambijentu, gdje Simon uočava nevjerovatnu bliskost i međusobno razumijevanje koje nadilazi potrebu za verbalnom komunikacijom. U tom trenutku, Simonu postaje jasan Enverov raniji zazor od osvijetljenih prostorija, jer u podrumskom mraku uočava njegove teške fizičke rane i nedostatak očiju. Simon ovjerovljava Enverovu smrt i pokuša pojmiti njegovo objašnjenje da konačan mir na onom svijetu ne može pronaći jer je nasilna smrt ostala nerazjašnjena, a ubica nije kažnjen. Dževad Karahasan (2005, 203) opisuje berzah kao tranzitni prostor ili međusvijet gdje duše pronalaze utočište i mir nakon smrti, čekajući konačni sud. Ovaj opisani prostor funkcionira kao stajalište umornih duša koje su napustile zemaljsko vrijeme i materijalne forme. Prema Karahasanovom tumačenju (2004, 98), eidolon označava nematerijalni privid, utvaru ili sjenku koja u potpunosti zadržava vizuelnu formu osobe koju predstavlja. Specifična kategorija eidolon kamonton odnosi se na sjenke preminulih unutar podzemnog svijeta

koje, premda lišene materijalne supstance, i dalje posjeduju svijest, osjećanja i identičan izgled osobe iz zemaljskog života, zadržavajući tako kontinuitet proživljenog iskustva. Liminalna figura eidolona destabilizira granice između biološki definiranog života i posthumne egzistencije. „Znaju li zombiji da su zombiji? Da li, možda, znaju da su mrtvi? Iz te tačke u kojoj se dodiruju znati i ne-znati pomalja se slika zombija. Njegovo razmišljanje ne uspeva da nađe oslonac ni u stanju sopstvene smrti niti u izvesnosti života, te nam se tako on pojavljuje u tesnom procepu koji beskrajno produžava nemogući trenutak umiranja. Život i smrt se iznova ujedinjuju u njemu, staju jedno pored drugog, ne dodirujući se, ne stvarajući nikakav odnos, ne razvijajući se u nekom dijalektičkom kretanju. Mrak između jednog i drugog stanja čini da se nikada neće razgrnuti.“ (Gonsalo 2012, 37) Berzah se ne uspostavlja kao statični prostor transcendencije, nego dinamična zona prijelaza u kojoj identiteti, temporalnosti i ontološke granice ostaju otvorene i propusne. Karahasanov roman uspostavlja upravo strukturu međuprostora kroz simboliku podruma, oktagona i sablasnih figura koje egzistiraju između prisutnosti i odsutnosti. Budući da su duše nevino stradalih koje obitavaju u Simonovom podrumu za života pripadale islamskoj tradiciji, prostor podruma moguće je interpretirati kroz islamsko učenje o berzahu kao međuprostoru između smrti i Sudnjeg dana. U tom metafizičkom horizontu berzah označava granicu i prijelazno stanje u kojem duša nastavlja egzistirati unutar prostora koji nije ni potpuno ovozemaljski ni konačno eshatološki određen. Karahasan (2005, 208) opisuje berzah kao *mundus imaginalis*, odnosno prostor čistih slika i duša koji se nalazi između materijalnog i inteligibilnog postojanja. On naglašava da to nije mjesto vječnosti već prelazni nivo na kojem obitavaju bića na međustupnju. Podrum kuće ne funkcioniše samo kao skriveni arhitektonski prostor, nego kao metafizičko središte romana u kojem dolazi do destabilizacije granica između živih i mrtvih. Prostor podruma pojavljuje se kao mjesto u kojem se različite historijske epohe, glasovi i traumatski tragovi međusobno prepliću bez mogućnosti konačnog razrješenja. Liminalne figure pojavljuju se kao spektralne egzistencije koje nastavljaju djelovati unutar prostora sjećanja. Karahasan (2005, 205–206), kroz Enverov glas oblikuje specifičnu ontologiju podrumskih duša, slikajući ih kao bića potpuno lišena strasti i unutrašnje dinamike, koja su osuđena na statično ponavljanje davno proživljenih zemaljskih patnji. Ova bića primajući vanjski impuls u formi pogleda ili direktnog obraćanja dobijaju trodimenzionalnu formu i pokreću se iz metafizičke letargije. U potpunoj tami i odsustvu glasa, lišene konvencionalnog vida i sluha, ove duše ostvaruju međusobnu komunikaciju i uzajamno razumijevanje. Samo vlasnik kuće, Simon Mihailović, može spasiti duše koje nastanjuju liminalni prostor sjećanja u podrumu, od muka koje proživljavaju. Karahasan (2005, 212) piše da se zaborav i konačno oslobođenje tih bića postižu njihovim ponovnim, metafizičkim uništavanjem, što ne zahtijeva nikakav fizički napor ili nasilje. Budući da se radi o dušama kao suptilnoj materiji lišenoj tijela i krvi, za njihovo dokidanje i smiraj dovoljan je samo svjestan čin misli, bez ikakve potrebe za materijalnim oruđem ili stvarnim naporom. Liminalni prostor time postaje mjesto u kojem sjećanje poprima oblik trajnog prelaza između prisutnosti i odsutnosti. Figura phronimosa transformira se iz klasične etičke vrline u model epistemološko-memorijalne odgovornosti. *Phronimos* kao subjekt razboritosti djeluje unutar rascijepljenog liminalnog svijeta sjećanja, preuzimajući odgovornost za interpretaciju tragova prošlosti te omogućavajući artikulaciju značenja u prostoru između historijskog iskustva i sablasne pojavnosti.

5. ZAKLJUČAK

Roman *Noćno vijeće* Dževada Karahasana uspostavlja poetiku liminalnosti u kojoj su prostor, sjećanje i metafizička pojavnost konstitutivno isprepleteni. Rad pokazuje da sjećanje ne funkcioniše kao stabilna rekonstrukcija prošlosti niti kao arhivski organiziran sistem historijskog znanja, nego kao fragmentarna i ontološki nestabilna struktura oblikovana traumom, sablasnim prisutnostima i višeslojnim temporalnostima. Karahasanov narativni univerzum konstituira se kao prostor neprestanog prelaza između prisutnosti i odsutnosti, života i smrti, historijskog i metafizičkog. Liminalni prostor sjećanja, smješten u podrumu, zajedno s oktagonolnom arhitekturom i hauntološkim figurama eidolona, uspostavlja konfiguraciju međuprostora u kojoj različite ravni egzistencije ostaju istodobno razdvojene i povezane. Takva struktura može se interpretirati kroz koncept berzaha kao ontološkog praga između svjetova, pri čemu trauma ne nastupa kao dovršeni događaj prošlosti, nego kao trajno otvorena struktura koja intervenira u sadašnjost. Sablasne figure u romanu ne funkcionišu kao dekorativni elementi fantastičnog registra, nego kao spektralni tragovi nasilno prekinutih života i indikatori historije koja odbija konačnu racionalizaciju. Unutar takve konfiguracije posebnu ulogu ima figura phronimosa Simona Mihailovića, čija pozicija nadilazi model racionalnog interpretatora. Simon djeluje kao medijator između različitih ontoloških ravni, preuzimajući odgovornost za interpretaciju fragmenata prošlosti i omogućavajući njihovu artikulaciju unutar prostora liminalnosti. Pritom se phronimos oblikuje kao figura epistemološke i memorijalne odgovornosti koja operira unutar rascijepljenog svijeta historijskih i metafizičkih tragova. Karahasanova poetika prostora pokazuje da liminalnost nije tek tematski motiv, nego temeljni strukturalni princip romana. Destabilizacijom linearne temporalnosti, fragmentacijom memorije i hauntološkom organizacijom prostora, *Noćno vijeće* uspostavlja model narativne epistemologije u kojem se historijska svijest, metafizička refleksija i imaginativna struktura narativa međusobno uvjetuju. Čin sjećanja time se transformira u kompleksno književno i filozofsko iskustvo otvoreno stalnoj reinterpretaciji. U tom okviru Karahasanova poetika dobiva dodatnu teorijsku gustoću. Kao pisac koji tematizira traumu povijesti,

Karahasan ne ostaje na razini individualnog iskustva, nego intervenira u šire polje kulturnog pamćenja. Njegova historiografska metafikcija razotkriva načine na koje se prošlost tekstualno konstituira, pri čemu istodobno pokazuje da je riječ o etički osjetljivom procesu u kojem su odnosi moći strukturno upisani u samu konstituciju prošlosti. Roman *Noćno vijeće*, ne samo da tematizira liminalnost, nego proizvodi model čitanja memorije kao ontološki nestabilne kategorije.

LITERATURA

- Ahmed, S. (2020). *Kulturna politika emocija*. Fraktura.
- Alihodžić-Hadžialić, N. (2026). Grafički roman između metafikcije i pamćenja. *Knowledge – International Journal*, 75(5), 544. doi.org
- Aristotel. (1988). *Nikomahova etika*. Globus.
- Assmann, J. (2005). *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Vrijeme.
- Bašović, A. (2023). Slika ekstaze u Karahasanovom romanu Uvod u lebdenje: od spoznaje božanskog do zaborava sebe. *Pismo: Journal for Linguistics and Literary Studies*, 21, 90–108.
- Czyżewski, K. (2023). Pisac i rat – pobunjeni Karahasan. *Pismo: Journal for Linguistics and Literary Studies*, 21, 200–215.
- Derrida, J. (2002). *Sablasti Marxa: Stanje duga, rad tugovanja i nova Internacionala*. Hrvatska sveučilišna naklada.
- Gonsalo, H. F. (2012). *Filozofija zombija*. Geopoetika.
- Karahasan, Dž. (2004). *Knjiga vrtova*. Connectum.
- Karahasan, Dž. (2005). *Noćno vijeće*. Profil.
- Karahasan, Dž. (2017). *Nedoumice*. Preporod.
- Meletinski, E. M. (n.d.). *Poetika mita*. Nolit.
- Musabegović, S. (1998). *Žargon otpatka*. Svjetlost.
- Preljević, V. (2023). „Metafora svijeta“ i bosanski kulturni sistem: Prilog razumijevanju pojma kulture u Dnevniku selidbe Dževada Karahasana. *Pismo: Journal for Linguistics and Literary Studies*, 21, 100–120.
- Šećerović, N. (2023). Koncept granice i identiteta u Noćnom vijeću Dževada Karahasana. *Pismo: Journal for Linguistics and Literary Studies*, 21, 131–148.